

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व काँ. शामराव परुळेकर यांच्या कामगार चळवळीचा तौलनिक अभ्यास

डॉ. एस्. के. भदरगे, (इतिहास विभाग प्रमुख),
बी. एन्. एन्. कॉलेज, भिवंडी

प्रस्तावना:— डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व शामराव परुळेकर यांनी कामगारांच्या उध्दारासाठी विशेष कार्य केलेले होते. दोन्ही नेत्यांची पार्श्वभूमी ही वेगवेगळी होती. डॉ. बाबासाहेब यांनी अत्यंत सामाजिक आणि आर्थिक हलाखीच्या परिस्थितीशी सामना करून समाजात आपले सामाजिक व राजकीय स्थान निर्माण केले व त्याद्वारे त्यांनी कामगारांच्या कल्याणासाठी कार्य केले. शामराव परुळेकरांची सामाजिक व आर्थिक परिस्थिती चांगली होती. परंतु असे असतानाही इतर सधन कुटुंबातील अपत्या प्रमाणे त्यांनी आपल्या वडीलांच्या सधनतेचा व त्यांचा अपत्य म्हणून सामाजिक व आर्थिक सबलतेचा पाठिंबा न घेता स्वःताहून सामाजिक कार्यांच्या क्षेत्रात पदार्पण केले होते. डॉ. बाबासाहेब यांच्या मजूरपक्षा तर्फे ते कोकण प्रांतातून आमदार म्हणून निवडून आले होते. डॉ. बाबासाहेबांच्या कामगार चळवळीचे ते समर्थक होते. कम्युनिस्टांच्या संपर्कात आल्यानंतर शामराव परुळेकरांनी स्वतंत्रपणे कामगारांच्या कल्याणासाठी लढे दिले. यातील काही लढ्यात डॉ. बाबासाहेबांनी शामराव परुळेकरांना मदत केली होती तर शामराव परुळेकरांनी डॉ. बाबासाहेबांच्या अनेक लढ्यात प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे पाठिंबा दिलेला होता. या दोन नेत्यांच्या कार्यातून कामगारांच्या समस्या कशा रितीने सोडविल्या गेल्या होत्या त्याचा अभ्यास या संशोधन लेखनातून केला जाणार आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व त्यांच्या स्वतंत्र मजूर पक्षाचे कामगार विषयक धोरण:—

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या स्वतंत्र मजूर पक्षाच्या माध्यमातून एकूण सर्व स्पृश्य-अस्पृश्य कामगारांसाठी विशेष कार्य केलेले होते. त्यांनी आपल्या पक्षाच्या माध्यमातून कामगारांच्या कल्याणा संदर्भात जे धोरण आखले होते ते खालील प्रमाणे होते.

1). कारखान्यातील कामगार वर्गाच्या हितासाठी कारखान्यातील नोकरी, बडतर्फी व पगारवाढ यांवर सरकारी नियंत्रण, कामाचे योग्य तास, कामास योग्य असे वेतन, पगारी रजा वगैरे स्वरूपाच्या उपायकारक योजना व वृद्धपण अगर दुसरे योग्य कारण यामुळे कार्यानिवृत्त होताना बोनस, पेन्शन अगर तशाच प्रकारची दुसरी मदत अशासाठी पक्ष मदत करील आणि आजारीपण, बेकारी किंवा अपघात अशा प्रसंगी कामगारांची तरतूद करणारी विम्याची खाजगी योजना व कामगारांसाठी स्वस्त भाड्याच्या आरोग्यशीर इमारतीची उभारणी ही कामे हाती घेण्याचा हा पक्ष प्रयत्न करील.¹ अशा रितीचे कामगार हिताचे विचार व धोरणे या स्वतंत्र मजूर पक्षाचे होते त्या मुळे हा पक्ष मजूराना अधिक जवळचा वाटला आणि म्हणूनच या पक्षास 1937 साली झालेल्या निवडणूकित भरीव यश मिळालेले होते. कारण या पक्षाला 18 जागी विजय प्राप्त झालेला होता.

शामराव परुळेकरांचा परिचय:— “काँ. शामराव परुळेकरांचा जन्म 2 ऑक्टोबर 1902 रोजी आज कर्नाटक राज्यात असलेल्या विजापूर जिल्ह्यातील एका जमीनदार कुटुंबात झाला. शामरावांचे वडील विष्णुपंत परुळेकर हे जिल्हा न्यायधीश होते. अक्कलकोटच्या संस्थानिकांनी त्यांच्या सेवेची मागणी केली आणि त्यांना अक्कलकोट संस्थानाचे दिवाण बनविले. अशा गर्भश्रीमंत कुटुंबात वाढलेल्या शामरावांचे शालेय व महाविद्यालयीन शिक्षण विजापूर व पुणे येथे झाले आणि पदव्युत्तर शिक्षणासाठी ते मुंबईला आले. तेथे त्यांनी तत्वज्ञान हा विषय घेऊन एम्.ए.चा अभ्यास केला आणि मुंबई विद्यापीठाच्या परीक्षेत फर्स्ट क्लास मिळवून ते उत्तीर्ण झाले. त्या काळात हा अत्यंत विरळ असा विक्रम होता. अतिशय तल्लख बुद्धी आणि

कमालीची अभ्यासू वृत्ती हे आयुष्यभर शामरावांचे स्वभावविशेष राहिले. पुढील शिक्षणासाठी शामरावांनी इंग्लंडला जावे आणि बॅरिस्टर बनावे अशी त्यांच्या वडिलांची इच्छा होती. पण स्वातंत्र्यलढ्याच्या राष्ट्रीय भावनेने शामरावांच्या मनाची आधीच पकड घेतली होती. त्यामुळे इंग्लंडला जाण्याचे त्यांनी साफ नाकारले, मुंबईतच त्यांनी कायद्याची पदवी घेतली आणि 1928 च्या आसपास भारत सेवक समाज या संस्थेच्या अत्यल्प वेतनावर ते पूर्णवेळ कार्यकर्ते बनले. येथे त्यांनी निःस्वार्थी समाजसेवेच्या कार्यास सुरुवात केली आणि हळूहळू कामगारवर्गाला संघटित करण्याच्या कार्याकडे ते वळले. या अनपेक्षित घटनाक्रमामुळे अक्कलकोटचे दिवाण असलेले शामरावचे वडील संतप्त झाले व त्यांनी त्यांना वारसा हक्क काढून घेण्याची धमकी दिली. तेव्हा शामरावांनी वडिलांना लगेच पत्र लिहून कळविले की कुटुंबाची सर्व जमीन आणि मालमत्ता यांवरील आपल्या वारसा हक्काचा त्याग करणारे कायदेशीर दस्तऐवज त्यांनी आधीच तयार करून ठेवले आहेत.

घरची आर्थिक परिस्थिती चांगली असतानाही सामाजिक कार्याच्या तळमळीमुळे त्यांना आपल्या सर्व सुखाचा त्याग करून आपल्या संघर्षमय जीवनाकडे वाटचाल सुरु केलेली होती. श्रमीकांना, शेतकऱ्यांना, आर्थिक, सामाजिक व राजकिय न्याय हक्क मिळवून देण्यासाठी त्यांनी आपल्या संपूर्ण हयातभर संघर्ष केलेला होता. 1933-37 या काळात शामरावांच्या नेतृत्वाखाली अंबरनाथच्या कामगारांनी, विशेषतः विमको मॅच फॅक्टरीच्या कामगारांनी, अनेक अटीतटीचे संपलढे लढवले आणि जिंकले. त्यांपैकी 1936 सालचा विमकोचा सहा महिन्यांचा संपलढा सर्वात गाजला. या लढ्यामध्ये शेकडो कामगारांनी प्रचंड दडपशाहीला आणि सूडबुद्धीच्या कार्यवाहीला धैर्याने तोंड दिले. अनेक कामगार कारखान्यातून बाहेर फेकले गेले. पण त्यातील बहुसंख्य कामगार स्वतः शेतकरी वर्गातून आले होते आणि त्यांनी आजूबाजूच्या कल्याण, मुरबाड व शहापूर तालुक्यांत शेतकऱ्यांना संघटित करण्यास सुरुवात केली. या काळातील कामगारांच्या लढ्यांचे नेतृत्व करताना शामरावांची नॅशनल ट्रेड युनियन फेडरेशन्सच्या सरचिटणीसपदी व नंतर आयटकच्या सहसचिवपदी निवड झाली होती.² शामराव परुळेकरांची सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीची चांगली असतानाही सामाजिक कार्याच्या तळमळीमुळे त्यांना आपल्या सर्व सुख आणि संपत्तीचा त्याग केला. शामरावांनी स्वःताच आपल्या संघर्षमय जीवनाकडे निवड केलेली होती. आपल्या समाजातील श्रमीकांना, शेतकऱ्यांना, आर्थिक, सामाजिक व राजकिय न्याय हक्क मिळावा यासाठी त्यांनी आपल्या संपूर्ण आयुष्यभर संघर्ष केलेला होता.

कोळसा खाणीतील स्त्री कामगारांचा प्रश्न:-

स्त्रियांना कोळसा खाणीत काम करण्यास केलेला प्रतिबंध उठवला जावा ही मागणी आखिल भारतीय स्त्रि परिषेदीची होती या विषयी 8 फेब्रुवारी 1944 साली त्या चर्चेत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, "कोळशाच्या खाणीमध्ये काम करण्यास स्त्रीच्या आरोग्याला धोका होण्याची शक्यता जास्त असते. तसेच हे काम जिकरीचे असते. तेथे काम करण्यास योग्य असे वातावरण नसते. तेव्हा अश्या ठिकाणी स्त्रीयांना कामावर ठेवणे म्हणजे त्यांच्या आरोग्याशी व जीवाशी खेळ ठरेल तेव्हा अशारितीचे जी मनाई सरकारने केलेली आहे ती समर्थनिय ठरते असे डॉ. बाबासाहेबांचे मत होते.

तेव्हा हा जो कोळशाच्या खाणीमध्ये काम करण्यास प्रतिबंध सरकारने स्त्रीयांना केलेला आहे तो प्रतिबंध स्त्रीयांच्या हिताचा आहे असे म्हटलेले होते. 1923 मध्ये स्त्रीयांनी कोळशाच्या खाणी मध्ये काम करू नये हे तत्व सरकारने स्वीकारले होते. परंतु 1939 मध्ये दुसऱ्या महायुद्धाच्या पार्श्वभूमिवर सरकारने स्त्रीयांना कोळशाच्या खाणी मध्ये जे काम करण्यास परवानगी दिली त्या मागे असा हेतु होता की या काळात कोळसा ही युद्ध उपयोगी वस्तुच नव्हती तर या काळात कच्चा माल म्हणून कोळसा कारखान्यांसाठी जास्तीत प्रमाणात लागत होता आणि म्हणून त्या चार वर्षांच्या काळात

स्त्रीयांची मदत कोळसा खाणी मध्ये सरकारने घेतली परंतु आता तशी आवश्यकता नसल्याने जो सरकारने प्रतिबंध केलेला आहे तो योग्य आहे असे डॉ. बाबासाहेबांचे मत होते. तशेच या काळात स्त्रीयांना पुरुष कामगारास जो दर दिला जात होता. तोच दर स्त्री कामगारांना दिला जाईल ही दक्षता सरकारने घेतलेली होती. स्त्री पुरुषांना समान मजुरी हे तत्व प्रथमताच स्वीकारण्यात आलेले आहे. कोणत्याही उद्योगधंद्यात हे तत्व स्विकारले नव्हते. स्त्री कामगारांनी कोळशाच्या खाणीत काम करण्यास मुभा ठेवणारे नोटिफिकेशन केवळ आणिबाणीमुळे हंगामी असून जरूरीपेक्षा एक मिनटही या नोटिफिकेशनचा अमल सरकार ठेवणार नाही.³ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी वरील प्रमाणे भूमिका घेण्यामागे हा उद्देश होता की जो प्रतिबंध सरकारने स्त्री कामगारांच्या बाबतीत कोळशाच्या खाणीत काम करण्यासाठी लावलेला आहे तो योग्यच असून तो प्रतिबंध उठवणे हे स्त्रीच्या हिताचे नसून ते स्त्रीयांच्या आरोग्यास व जीवास धोका असणारे काम आहे तेव्हा अशा कामापासून स्त्रीयांच्या सुटका करणे योग्य आहे ही स्त्री कामगार यांच्या संदर्भातील भूमिका डॉ. बाबासाहेबांची होती असे म्हणता येईल व ती स्त्रीयांच्या एकूण कल्याणासाठी योग्य होती असे म्हणता येईल.

शामराव परुळेकर यांची अंबरनाथच्या मजुरांची संघटना :-शामराव परुळेकर यांनी अंबरनाथच्या मजुरांची संघटना तयार करून त्याद्वारे त्यांच्या न्याय मागण्यांसाठी अंबरनाथच्या विमको कंपनीच्या मालका विरुद्ध संप पुकारला होता. शामरावांच्या परुळेकर यांच्या नेतृत्वाखाली 1933-37 या काळात अंबरनाथच्या कामगारांनी, विशेषतः विमको मॅच फॅक्टरीच्या कामगारांनी, अनेक अटीतटीचे संपलढे यशस्वीरित्या लढवले आणि जिंकले. अंबरनाथच्या विमकोचा कंपनीचा 1936 सालचा सहा महिन्यांचा संपलढा सर्वात जास्त गाजला. या लढ्यामध्ये शेकडो कामगारांनी कंपनीच्या प्रचंड दडपशाहीला आणि सूडबुद्धीच्या कार्यवाहीला धैर्याने तोंड दिले होते. "अंबरनाथच्या मजुरांची संघटना बांधणाऱ्या परुळेकरांविरुद्ध मालकांनी भरलेल्या खटल्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बचाव पक्षाचे वकील म्हणून काम चालविले होते."⁴ डॉ. बाबासाहेबांनी कामगारांच्या कल्याणासाठी सतत प्रयत्नशिल होते. त्याच बरोबर इतर नेत्यांनी देखील पुकारलेल्या संपात कामगारांच्या कल्याणासाठी ते सतत मदत करीत असत हे दिसून येते. कामगारांच्या कल्याणासाठी त्यांचे विचार व कार्य हे व्यापक होते. ते पक्ष व वैयक्तिक विचार मतभेदांपलीकडे त्यांची कार्यशैली होती.

शामराव परुळेकर व त्यांचे कामगार धोरण:-शामराव परुळेकर हे देखील कामगारांच्या कल्याणासाठी सतत अग्रही होते. फक्त आपल्याच पक्षाची व आपलीच भूमिका ही योग्य आहे असा त्यांची विचार प्रणाली नव्हती. त्यामुळेच डॉ. बाबासाहेबांच्या स्वतंत्र मजूर पक्षाचा कामगारांच्या कल्याणारिता केलेल्या जाहिरनाम्यास त्यांनी पाठिंबा दिलेला होता. "डॉ. बाबासाहेबांच्या स्वतंत्रमजूर पक्षाचा जाहिरनामा त्यांना मान्य होता. शामराव परुळेकरांनी स्वतंत्र उमेदवार म्हणून रत्नागिरी जिल्ह्याच्या दक्षिण भागातून निवडणूक लढविली व त्यात ते विजयी ठरले होते."⁵ जमिनदारी पध्दत ही सामान्य शेतकऱ्यांच्या शोषणी व्यवस्था आहे व ती नष्ट केली पाहिजे असे त्यांचे मत होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी जेव्हा या विरोधात मुंबई विधानसभेत मांडलेल्या विधेयकास पाठिंबा देण्यासाठी शामराव परुळेकरांनी अग्रही भूमिका घेतली होती. "शेतकऱ्यांच्या उत्थानासाठी व सामान्य शेतकऱ्यांची शोषण करणारी जमिनदारी पध्दत नष्ट करावी हे मागणी करणारे विधेयक डॉ. आंबेडकरांनी मुंबईच्या विधानसभेत मांडले. या विधेयकाच्या समर्थनार्थ 1938 साली ज्या स्वतंत्र मजूर पक्षाच्या नेत्यांनी व त्यांना पाठींबा देणाऱ्या नेत्यांनी आपापल्या मतदार संघातून मोर्चा काढला होता त्यात रत्नागिरी मधून शामराव परुळेकरांनी देखील या विधेयकास पाठींबा देण्यासाठी मोर्चा काढला होता."⁶

स्त्री कामगारांना बाळंतपण रजा व इतर सवलती:—मजूर म्हणून काम करण्याच्या स्त्रीयांना खालील प्रमाणे सवलती मिळाल्या पाहिजेत अशी भूमिका डॉ. बाबासाहेबांनी घेतलेली होती. त्यासाठी त्यांनी 29 जुलै 1943 रोजी या बाबतचा ठराव एक मजूरमंत्री म्हणून मांडलेला होता.

1. बाळंतपणाच्या अगोदर स्त्रियांना चार आठवडे रजा मिळाली पाहिजे.
2. बाळंतपणा नंतर चार महिने देखील तिला रजा मिळाली पाहिजे.
3. या प्रत्येक दिवशी आठ आणे या प्रमाणे तिला आठही आठवडे मेटर्नॅटी बेनीफीट मिळाला पाहिजे ही भूमिका डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी घेतलेली होती.⁷

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर इंग्रजीशासन व्यवस्थेत मजूरमंत्री होते. परंतु असे असतानाही त्यांनी आपल्या भारतीय कामगारांच्या संदर्भात विशेष काळजी घेतल्याचे जाणवते. विशेषतः स्त्रियांना कामगार म्हणून काम करत असताना अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो. ती त्यांची अडचण कमी व्हावी. त्यांना कामाच्या ठिकाणी बाळंतपणासाठीच्या रजा सारख्या आवश्यक त्या सवलती मिळाल्या पाहिजेत यासाठी ते सतत प्रयत्नशील होते व तशा रितीचा ठराव मांडून त्यांनी स्त्री कामगार कल्याणाकडे विशेष लक्ष दिल्याचे आढळते.

“खोतीचा नाश होवो, आंबेडकरांच्या विधेयकाला पाठींबा द्या अशा घोषणा देत मोर्चा दुपारी दीड वाजता आज्ञाद मैदानावर पोहचला. वीस निवडक नेत्यांना मुखमुत्र्यांना भेटण्यासाठी पुढे जाऊ देण्यात आले होते त्यात शामराव परुळेकरांचा समावेश होता. शामराव परुळेकरांच्या समवेत सी. व्ही. जोशी, दामोदर राऊत, इंदूलाल याज्ञिक, अ. वि. चित्रे ह्यांचे एक शिष्टमंडळ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखाली मुख्यमंत्र्यांना भेटले. त्यात पुढील मागण्यांचे निवेदन देण्यात आलेले होते.

1. शेतमजुराचे किमान वेतन ठरवावे.
2. खोती पध्दत रद्द करा.
3. जमिनदारी पध्दत रद्द करा.
4. लहान शेतकऱ्यांना कालव्याच्या पाण्याचे दर निम्मे करावेत.⁸

शामराव परुळेकर यांनी बाबासाहेबांच्या कामगार व शेतकऱ्यांच्यासाठी केलेल्या आंदोलनास खंबीर पाठिंबा दिलेला आढळतो.

विडी स्त्रि कामगार व डॉ. बाबासाहेबांच्या स्वतंत्र मजूर पक्षाची भूमिका:—मध्यप्रांत—वन्हाडच्या विधानसभेतील स्वतंत्र मजूर पक्षाचे आमदार ए. एल. हरदास यांनी 1 जानेवारी 1931 रोजी नागपुरला मध्यप्रांत वन्हाड विडी कामगार संघ स्थापन केला होता. त्या संघाच्या माध्यमातून विडी कामगारांची जी पिळवणूक होत होती विशेषतः जी स्त्रि विडी कामगारांची पिळवणूक होत होती त्या विषयी या संघाने आपली भूमिका मांडली होती.

1. स्त्री कामगारांना रात्री कामास बोलावले जाऊ नये.
2. स्त्री कामगारांची मजुरी व अन्य कोणत्याही बाबतीतील पिळवणूक होता कामा नये⁹

विडी कामगार संघाच्या माध्यमातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रि कामगारांच्या शोषणा विरुद्ध संघटित आवाज बुलंद केलेला होता. भारताचे संविधान हे भारताच्या एकूण सर्वांगीण प्रगतीसाठी पोषक असावे व ते भक्कम असावे या साठी त्यांनी अनेक तरतुदी केलेल्या होत्या. पुरुषां प्रमाणेच स्त्रियांना देखील समान हक्क मिळाले पाहिजेत या हेतूनेच भारतीय

संविधानातील 31 व्या कलमा अंतर्गत स्त्रिया व पुरुष यांच्यात भेदभाव न करता, समान काम समान वेतन हे तत्व त्यांनी मांडलेले आहे.¹⁰

शामराव परुळेकर व त्यांचे ब्रिटीश साम्राज्यवादी धोरणाविरुद्धातील लढे:—“3 सप्टेंबर 1939 साली दुसरे महायुद्ध सुरु झाले. ब्रिटीशांच्या साम्राज्यशाही धोरणाचा निषेध म्हणून कम्युनिस्टांनी पुकारलेल्या एक दिवसीय लाक्षणीक संपाला परुळेकरांनी पूर्ण सहयोग दिला. नंतर कम्युनिस्टांनी महागाईविरोधी संप पुकारला त्यातही परुळेकर आघाडीवर होते. त्यामुळे त्यांना तुरुंगवास घडला. 1940 साली तुरुंगातून बाहेर येताच त्यांनी कम्युनिस्ट पक्षाचे सदस्यत्व स्वीकारले आणि सर्व्हंट्स ऑफ इंडिया सोसायटीचा व स्वतंत्र मजूर पक्षाचा त्यांचा संबध संपुष्टात आला.¹¹” भारतीय राज्य घटना तयार केल्यानंतर त्यामध्ये स्त्रि कामगारांसाठी विशेष तरतुद करण्यात आलेली होती. त्या नुसार स्त्रि कामगारांना चौदा आठवड्यांच्या (98दिवस) प्रसूति रजेच्या काळात त्या स्त्रि कामगारास दररोज 75 पैसे प्रसूती भत्ता देण्यात यावा अशी तरतुद केलेली होती.¹²

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व त्यांचे कोळसाखाणीतील स्त्री कामगारांप्रती धोरण:— स्त्रीयांच्या प्रगतीसाठी आधुनिक विचारच आवश्यक नसून त्या प्रकारची कृती अपेक्षित होती. आधुनिक म्हणवल्या जाणाऱ्या कालखंडात देखील स्त्रियांचे अनेक प्रकारे शोषण होत होते आणि स्त्रि कामगार म्हणून तर तिचे अधिक शोषण होत होते. या विरुध डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व त्यांच्या स्वतंत्र मजूर पक्षाने खंबीर भूमिका घेऊन स्त्रि कामगारांच्या शोषणाविरुद्ध आवाज बुलंद केलेला होता असे आढळते. डॉ. बाबासाहेबांनी मजूर मंत्री असताना मॅटर्निटी ॲक्ट बिल मांडून स्त्रि कामगारांची बाजू भक्कमपणे मांडलेली होती असे आढळते. स्त्री ही देवता नाही, ती अलौकिक अशी शक्ती ही नाही. ती दासी ही नाही, ती माणूस आहे व माणूस म्हणूनच तिला सन्मानाने जगता आले पाहिजे. मानवाच्या एकूण प्रगतीसाठी स्त्रीच्या प्रगती कडे देखील जाणीव पूर्वक लक्ष दिले गेले पाहिजे तरच खऱ्या अर्थाने मानवाची प्रगती होऊ शकेल. त्यासाठी स्त्रि कामगारांना कामाच्या ठिकाणी सन्मानाची व सुरक्षितेची हमी मिळाली पाहिजे तरच डॉ. बाबासाहेबांच्या स्त्रि कामगार चळवळीचे एकूण फलित साध्य झाले असे म्हणता येईल.

समारोप:—भारतातील मजुरांच्या हक्कांचे संरक्षण करणारे महाराष्ट्राचे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व शामराव परुळेकर हे दोन सुपूत्र होते. या दोन्ही नेत्यांची कौटुंबिक व सामाजिक पार्श्वभूमि भिन्न असताना देखील या दोन्ही नेत्यांनी कधी स्वतंत्रपणे तर कधी एकत्रितपणे कामगारांच्या हितासाठी आपले सर्व जीवन समर्पित केले होते. शामराव परुळेकर यांच्या तुलनेत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कामगारांसाठी केलेले कार्य अतिशय महान होते. त्यांनी आपल्या अस्पृश्यता निर्मूलन, सामाजिक समता व राजकिय समता प्रस्थापित करणे, भारतीचे संविधान तयार करणे या व अशा अनेक जबाबदाऱ्या यशस्वीरित्या पूर्ण करत असतानाच कामगारांच्या कल्याणासाठी देखील त्यांनी कार्य केले होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्व कामगारांसाठी आणि त्यातही विशेषतः महिला कामगारांसाठी ‘माईन्स मेटर्निटी ॲक्ट’ व ‘वमून वेलफेअर ॲक्ट’च्या माध्यमातून स्त्रि कामगारांसाठी विशेष कार्य केलेले आढळते. खाणी मध्ये काम करत असताना स्त्रियांच्या जिवीताला धोका होऊ नये म्हणून त्यांनी कोळशाच्या खाणीत काम करण्यासाठी प्रतिबंध करणारा कायदा केलेला होता.

शामराव परुळेकरांनी ब्रिटीशांच्या साम्राज्यशाही धोरणाचा निषेध केलेला होता. ब्रिटीशांच्या साम्राज्यशाही धोरणामुळेच येथील स्थानिक व्यवसायावर विपरीत परिणाम होऊन येथील उद्योगधंद्यांचा न्हास होत आहे हे त्यांनी ओळखले आणि म्हणूनच त्यांच्या विरुद्ध पुकारलेल्या संपात ते सक्रियपणे सहभागी झाले. त्यात त्यांना तुरुंगावास भोगावा लागला पण त्याची त्यांनी

पर्वा केली नाही. कामगारांच्या कल्याणासाठी व सतत त्यांच्यासाठी लढण्यासाठी त्यांनी कम्युनिस्ट पक्षाचे सदसत्व स्विकारले व त्या माध्यमातून ते कामगारांच्या न्याय हक्कासाठी लढले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व शामराव परुळेकर या दोन्ही नेत्यांनी कागारांच्या कल्याणासाठी कधी एकत्रितपणे तर कधी स्वतंत्रपणे लढा दिलेला आढळतो. शामराव परुळेकर पेक्षा डॉ. बाबासाहेब हे सामाजिक व राजकिय क्षेत्रात फार मोठे कार्य करत असताना देखील शामराव परुळेकर यांना त्यांच्या कामगार कल्याणाच्या कामात सहकार्य केलेले होते.

संदर्भग्रंथ

1. रघुवंशी रमेश, डॉ. बाबासाहेबांचा जनतेला संदेश, रघुवंशी प्रकाशन, मुंबई, पृ.क्र. 65
2. ढवळे अशोक, डॉ.शामराव आणि डॉ. गोदावरी परुळेकर: असामान्य कर्तृत्वाचे क्रांतीकारक जीवनकार्य,जनशक्ती, वरळी, मुंबई, 2007, पृ. क्र. 8 व 10.
3. (संपा.)गायकवाड प्रदीप, कामगार चळवळ डॉ. बाबासाहेबांची निवडक भाषणे व लेख, क्षितीज पब्लिकेशन, नागपूर, पृ. क्र. 117,119
4. फडके य.दि., आंबेडकरी चळवळ, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे, पृ. क्र. 86
5. तत्रैव पृ. क्र. 99
6. संपा. नरके हरी व कांबळे एन्. जी., डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रायटींग अँड स्पिचेस, खंड 17 वा, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र साधने समिती करिता गर्हमेंटमहाराष्ट्र राज्य शिक्षण विभाग, मुंबई, पृ.क्र.170
7. (संपा.) वसंत मून, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रायटींग अँड स्पिचेस, खंड क्र. 10, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समिती महाराष्ट्र शासन, मुंबई पृ. क्र. 87
8. किर धनंजय, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, पॉप्यूलर प्रकाशन, मुंबई, पृ. क्र. 310,311.
9. फडके य. दि., आंबेडकरी चळवळ, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे, पृ. क्र. 126
10. आंबेडकर भि. रा., भारताचे संविधान, मूलनिवासी प्रचार-प्रसार केंद्र, नागपूर, पृ.क्र.43
11. कोटबागी उषाताई, तेजस्वी तारा: गोदूताई परुळेकर, पुणे विद्यार्थी गृह प्रकाशन, पुणे, 2010, पृ.क्र. 37,38.
12. सिंगारे अ., डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व भारतीय कामगार चळवळ शोध निबंध, आखिल महाराष्ट्र इतिहास परिषद-2005-2006, पृ. क्र. 205.